

АНТРОПОНИМИ, ПРОИЗВОДНИ ОТ ГЛАГОЛА **БЪТИ**, В БЪЛГАРСКАТА НАИМЕНОВАТЕЛНА ПРАКТИКА

Ния Радева

Имената, производни от лични и нелични форми на старобългарския глагол **бъти**, както и от изрази, в които той участва, са добре обособена по формални и семантични показатели група. Досега не са проучвани специално.

Групата включва 103 имена – 83 мъжки и 20 женски (вж. приложението), без да се броят отделно вариантите с меки и твърди окончания **-о/-ьо, -ю** и фонетичните редувания от типа **-ж/-дж-; -ж/-з-, -ч/-ш-**. Материалът е ексцерпиран от речниците на Ст. Илчев Й. Заимов, Н. Ковачев, Н. Иванова и П. Радева, както и от други източници. *(В приложението те са отбелязани съответно като (Ил.), (З.), (К.), (И.), (Р.). Източникът се посочва само ако за дадено име е един. При разлика на тълкуването в речниците, се посочва единствено този, в който семантиката се свързва с глагола **бъти**. С уговорка се включват няколко мъжки и женски лични имена с корен **бил-**, за които Иванова и Радева дават и друго възможно значение. Отбелязват се със *.* Данните за съвременното състояние от речника на Н. Ковачев са в италиански.)

Целта на изследването е да покаже разнообразието на антропонимите, производни от старобългарския глагол **бъти** в словообразователно отношение, да открие спецификата в тяхното значение, да очертае, доколкото позволяват данните, тенденциите в развитието им и териториалното им разпространение по българското езиково землище.

Особеното на глагола **бъти** 'съм, бъда' е, че неговата семантика рано започва да избледнява и още през

старобългарския период той се включва в различни сложни темпорални и модални форми. Като помощен елемент участва в съставни именни и съставни глаголни сказуеми (Златанова 1991, 417–427; *Старобългарски речник* 1999, 127–129). **Быти** е единствената копула представена и в различни модални форми – в повелително и условно наклонение (Златанова 1991, 420).

Сред антропонимите, свързани с лични форми на **быти**, най-многобройни (47) са с корен **-бъд-**, наследници на старобългарското **вѣди/ да вѣдѣтъ** (3 л., ед. ч., пов. н.) – например **Буд, Будин, Будимир, Хвалибуда, Бъде, Бъдико, Пребъд, Бъдушко, Бъдислав, Бидо/ Бидьо**. Това не е случайно, тъй като самите формите на парадигмата **вѣдѣ, вѣдѣши**, означават бъдещи действия и това значение отговаря на пожелателния характер на имената. Прави впечатление, че материалът отразява голямо фонетично разнообразие от застъпници на **ж**. Освен характерния за повечето диалекти и за книжовния език рефлекс **ъ**, се среща **у**, типичен за част от северозападните ни диалекти, както и за косовско-моравските и тимошко-моравските преходни диалекти на север от линията Тетово – Скопие – Кратово (Иванов 1994, 50). В единични случаи на мястото на **ж** стои **и**. Интересно в словообразователно отношение е името **Пребъд**, производно от префигурирания глагол **прѣвѣйти**.

Спрегаемите форми на глагола **быти** за условно наклонение (**виль, ви, ви; вѣхъ, вѣ, вѣ + вѣмъ**), също се явяват мотивираща основа за антропоними. Единственият ексцерпиран пример, който отговаря точно на модела за условно наклонение, е **Дабибил**. Но, тъй като в старобългарски има практика след съюз **да** в подчинено изречение еловото причастие **быль** от конструкцията да се изпуска (Давидов 1991, 313), тук могат да се причислят и примерите: **Даби, Даба, Дабе, Дабо/ Дабьо, Дабю, Дабко, Дабно, Дабица, Дабче, Дабчин, Дабчо/ Дабшо, Дабина, Даблина**. В повечето от посочените 13 имена моделът не е в чист вид, което показва, че антропонимите се отделят от граматичната категория и конструкцията и и поемат по свой път на словообразуване. Към тази група следва да се причисли **Дабижив** 'да би (бил) жив' и съкратените му варианти като **Дабига, Дабжо, Бижо/ Бизо**. В

случая моделът за условно наклонение е “допълнен” с прилагателното *жив*, така че на практика се получава име изречение. За изясняване на семантиката на антропонимите, образувани според конструкцията на старобългарското условно наклонение, е важно да се подчертае неговата възможност да изразява отсенки на желателност, цел, намерение (Давидов 1991, 313). Именно тази му функция е в основата на посочените (24 общо), пожелателни по своя характер, лични имена.

Останалите антропоними, предмет на изследването, са производни от нелични форми на старобългарския глагол **вѣти**. Едни от тях са образувани от самия инфинитив, от който още в края на старобългарския период започва да изпада крайното **-и**. Личните имена отразяват също и преминаването на **ѣ** в **и**, така че инфинитивът присъства във вариант **-бит-**. Примрите са 13 (**Бито, Битомир, Битош, Битун, Битуш, Велебит, Видобит, Скоробит и др.**)

Миналото деятелно причастие II – **вѣлъ** – е мотивираща основа за 15 от изследваните антропоними – ***Било, Добробил, Небил, Прибил, Скоробил и др.** При част от тях причастieto, от което са образувани и съответния глагол са префигирани (**Прибил**).

Освен според произхода си от форми на старобългарския глагол **вѣти**, изследваните антропоними са разнообразни по състав. Делят се основно на прости и сложни. Към простите би следвало да се отнесат същинските (чиято мотивираща основа е една дума), например **Буд, Бъдико, *Било, Прибой, Битош**. Прости се явяват и съкратените (чиято мотивираща основа представлява израз, в който отделните лексеми не пазят формата и дори корена си), например **Бижо, Даба, Дабже, Дабижа, Дабчин**.

И двата подвида прости по състав антропоними, производни от **вѣти**, от словообразователно гледище са афиксални деривати. Чрез префиксация са образувани 7 (**Небил, Пребъд, Прибил, Прибо, Прибой, Прибуда**). Най-често словообразователният формант е представката **пре-**, като в случая вероятно **при-** е нейн вариант. (Тук следва да се спомене композитният антропоним **Прибислав** със същата представка.)

Суфиксалните деривати са по-разнообразни. Дават се според продуктивността на наставките и честотата им в проучвания материал – ***Билко, *Билка, *Билчо, Будил, Будин, Будина, Будинка, *Билина, *Билияна, Будим, Будимка, Дабина, Даблина, Битуш, Битуша, Битушко, Битушка, Бъдушко, Битош, Дабно, Прибой, Битун, Битуна, Дабчин, Дабица, Будац, Будер, Бъдико, Бъдич, Бъдуч, Бъдега.** (В морфемиката на **Прибой** има представка и наставка.) Както показват примерите, суфиксите са **-ко, -чо, -ил, -ин, -им, -уш, -ушко, -ош, -ой, -ун, -но, -чин, -ица, -ак, -ер, -ико, -ич, -ега; -яна, -ина, -лина.**

Сложните антропоними в проучвания материал се обособяват в две групи – композита и изрази. Към изразите се отнасят **Дабижив, Дабибил, Недабил** (3 на брой). При тях отделните лексеми пазят формата си, а в известен смисъл и семантиката си. Имената композитата са 33. Коренът, свързан с **вѣти**, е в началото при 15 от тях, като **Прибислав** е с мотивираща дума **пребѣда**, т.е. морфемиката му включва и представка, за разлика от другите антропоними сложни думи. В останалите 18 композитни лични имена **вѣти** участва като втора съставка. В морфологично отношение единият корен, непроизводният от **вѣти**, най-често е прилагателно име, а в единични случаи – съществително име (**Битомир, Будимер**), местоимение (**Всебуд**) или наречие (**Болебуд**).

Антропонимите, производни от лични и нелични форми на старобългарския глагол **вѣти**, илюстрират и двете функции на личните имена – пожелателната и защитната. От ексцерпираните 103 само 2 са защитни – **Небил** и **Недабил**. В граматическо отношение те представляват отрицателни форми на **вѣти**.

Формално-семантичният облик на имената, производни от **вѣти**, позволява относителното им датирание. Повечето от тях са старинни – някои още от времето, когато глаголът е бил пълнозначен и семантиката на пожелателните и защитните имена, свързани с него, е била ясна за именуващите, за преките им носители и за следващите поколения.

Постепенната десемантизация на **вѣти** би могла да се илюстрира чрез името **Дабижив**, с композитен вариант **Живобуд**,

чиито по-късни форми са **Дабижа, Дабжо, Бижо** и **Живко**. Обликът на **Дабижа, Дабжо** и **Бижо** показва по-слаба и далечна връзка със значението 'да би (бил) жив', а при **Живко** се наблюдава имплицитно присъствие на първата част на изрази (да бъде) във втората му част (прилагателното жив). Т.е. може да се приеме, че *да бъде/да би бил* вече е с избледняла семантика и пожелателното значение се поема изцяло от името. Акцентът от глагола се премества върху признака, така че глаголът се подразбира, а значещото, физиономичното, което ще назовава индивидуално носителя на името, е прилагателното жив. Всъщност на този начин на наименоване като че ли отговарят повечето пожелателни и защитни имена.

Макар и относително, може да се очертае употребата на изследваните антропоними в исторически план. Представят се само онези от тях, за които има данни в речниците. Най-ранните (от VII в.) са за **Небил** и **Пребъд**. След тях, през VIII–IX в., е засвидетелствано **Битом**. С XII–XIII в. се свързват **Добробил, Скоробит, Видобит, Дабижив, Бижо, Прибислав. Прибо** се среща засега най-рано през XIV в. Данните за **Буд, Будил, Бъдега, Бъдо, Даба, Дабже, Дабжо, Дабо, Дабче, Дабчо, Прибил, Прибой** и **Радибуд** сочат XV в. А през XVI в. са засвидетелствани **Радобил, Бито, Дабе, Дабо/ Дабою, Дабил, Дабица, Дабчин**.

Колкото до днешното състояние на изследваните антропоними, трябва да се отбележи, че те са отпаднали от съвременната наименователна практика. Една от причините за това вероятно е точно десемантизацията на глагола *съм/бъда*. В речника на Н. Ковачев фигурират само 24 от тях (вж. приложението), без да се броят вариантите с асимилация **Дапко** и **Дапчо**. Честотността им също не е висока, а някои са избрани еднократно в рамките на 9-те десетилетия на миналия век. Известно предпочитание е засвидетелствано към **Будинка, Будин, Будина**, както и към ***Билка, *Билин**, но с различна от разглежданата тук семантика, съответно 'будя, буден' и 'билка, лековита трева'. Това показва или възможна омонимия при формите на тези лични имена, или по-късно преосмисляне на старото им нефизиономично вече значение, свързано с глагола

вѣти. Според данните у Н. Ковачев, антропонимите с корен **-буд-** са по-типични за Западна България, а тези с **даб-** и **бил-** за Източна.

От проучването на личните имена, производни от лични и нелични форми на старобългарския глагол **вѣти**, се налагат следните изводи:

Тези антропоними формират добре обособена семантично и същевременно разнообразна в морфемно, словообразователно и структурно отношение група.

Техни мотивиращи основи се явяват форми от парадигмите на повелително и условно наклонение, а също съкратен инфинитив и минало деятелно причастие II на **вѣти**.

Личните имена отразяват фонетични промени, започнали в езика ни още към края на старобългарския период.

Развоят и съдбата им са свързани с процеса на десемантизация на глагола **вѣти**, както и с тенденцията към по-кратко, по-точно и по-изразително назоваване при избора на лично име. Това доказва тяхната старинност (най-ранните свидетелства за тях са свързани със VII в.) и обяснява отпадането им от съвременната наименователна практика, където все още се срещат, но като фамилни и по-рядко като бащини имена.

БИБЛИОГРАФИЯ

Давидов, А. Условно наклонение. – В: Граматика на старобългарския език. С., 1991, с. 312–314. (Ред. И. Дуриданов).

Заимов, Й. Български именник., С., 1988.

Златанова, Р. Двусъставни изречения според формата на сказуемото. – В: Граматика на старобългарския език. С., 1991, с. 417-427. (Ред. И. Дуриданов).

Иванов, Й. Българска диалектология. Пловдив, 1994.

Иванова, Н., П. Радева. Имената на българите. Домашни имена. Заети имена. Празничнокалендарен именник. В. Т., 2005.

Илчев, С. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969.

Ковачев, Н. Честотно-етимологичен речник на личните имена. В. Т., 1995.

Старобългарски речник. С., 1999. Т. 1 (А-Н). Ред. Д. Иванова-Мирчева.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Бидо/ Бидьо – (З.)

Биде – (З.)

Бижко

Бижо/ Биджо – XIII в., съкр. от Дабижив; 27; II 2, III 5, IV 10, V 2, VI 2, VII 2, VIII 2, IX 2; СИ 20; ЮИ 4, ЮЗ 2, СЗ 1 – по К.

Бизко – от Бижо (И., Р.)

Бизо/ Бизьо – от Бижо (И., Р.)

***Била** (ж) – 'да бъде' или по семантиката на **билка** (И., Р.); 3; IV, VIII, IX; СИ 2, ЮИ – по К. 'билка'

***Билина** (ж) – (И., Р.); 8; IV 2, VI, VIII 2, IX 3; СИ 3, ЮИ 2, ЮЗ 2, СЗ – по К. 'билка'

***Билка** (ж) – (И., Р.); 120; II 2, III 9, IV 29, V 23, VI 21, VII 11, VIII 9, IX 13; ЮЗ 64, СЗ 22, ЮИ 19, СИ 15 – по К. 'билка'

***Билко** – (И., Р.); 21; I, III, IV, V, VI 4, VII 2, VIII 3, IX 8; ЮИ 10, СИ 6, ЮЗ 5 – по К. 'билка'

***Било/ Бильо** – (И., Р.)

***Билчо** – (И., Р.); 43; II 5, III 8, IV 10, V 8, VI 3, VII 4, IX 5; СИ 40, ЮИ 2, СЗ – по К. 'билка'

***Билиан** – (И., Р.); 1969; II 6, III 29, IV 59, V 133, VI 177, VII 308, VIII 489, IX 768; СИ 1024, ЮИ 670, ЮЗ 206, СЗ 67 – по К. 'билка'

***Билианка** (ж) – (И., Р.); 33; V 2, VI 4, VII 6, IX 15; ЮЗ 13, ЮИ 11, СЗ 7, СИ 3 – по К. 'билка'

Бито – XVI в., съкр. от Велебит

Битомир

Битом – VIII-IX в., съкр. от Битомир (З.)

Битош – (З.)

Битун – (З.)

Битуна (ж) – (З.)

Битуш – 5; I, IV, V, VII; ЮЗ 4, ЮИ – по К.

Битуша (ж) – (З.)

Битушка (ж) – (З.)

Битушко – (З.)

Болебуд – (И., Р.)
Буд – прякор от XV в. в Демир Хисар (И., Р.)
Буда (*ж*) – (И., Р.)
Будак – (И., Р.)
Будевид – (И., Р.)
Будевой – (И., Р.)
Будер – (И., Р.)
Буди – (И., Р.)
Будил – по фамилно име от прякор от XV в. в Демир Хисар (И., Р.)
Будим – (И., Р.)
Будимер – (И., Р.)
Будимил – (И., Р.)
Будимир – (И., Р.); 32; III, IV 6, V 4, VI 2, VII 6, VIII 7, IX 6; СЗ 11, ЮЗ 11, ЮИ 4, СИ 2, Чуж. 4 – по К. с др. семантика
Будимира (*ж*) – (И., Р.); 3; VII, IX 2; СЗ 3, ЮЗ 2 – по К. с др. семантика
Будимири – (И., Р.)
Будимка (*ж*) – (И., Р.); 16; II 2, III 2, IV 8, V 2, VI, VII; ЮЗ 6, ЮИ 5, СЗ 2 – по К. с др. семантика
Будин – (И., Р.); 125; I 2, II 8, III 9, IV 27, V 24, VI 15, VII 18, VIII 6, IX 16; ЮЗ 72, СИ 25, ЮИ 23, СЗ 5 – по К. с др. семантика
Будина (*ж*) – (И., Р.); 117; II 6, III 35, IV 37, V 16, VI 13, VII 5, VIII 2, IX 3; СЗ 88, ЮЗ 24, ЮИ 3, СИ, Чуж. – по К. с др. семантика
Будинка (*ж*) – (И., Р.); 454; I 3, II 59, III 95, IV 90, V 67, VI 51, VII 30, VIII 20, IX 19; СЗ 227, ЮЗ 189, ЮИ 32, СИ 5 – по К. с др. семантика
Будислав – (И., Р.); 3; V, IX 2; ЮИ, ЮЗ, Чуж. – по К. с др. семантика
Будислава (*ж*) – (И., Р.)
Будистой – (И., Р.)
Будьо – (И., Р.)
Бъде – (З.)
Бъдега – (З.)
Бъдико – (З.)
Бъдислав – (З.)

Бъдислов – (З.)
Бъдич – (И., Р.)
Бъдо/ Бъдьо – XV в., съкр. от Пребъд (З.)
Бъдуч – (З.)
Бъдушко – (З.)
Велебит
Видобит – XII-XIII в.
Всебуд – (И., Р.)
Даба (*ж*) – XV в. (З.)
Дабе – XVI в.; *еднократно* – 1934 г. – по К.
Дабже – XV в., съкрат. от Дабижив (З.)
Даби – 2; II, IV; СИ 2 – по К.
Дабибил – (З.)
Дабижа – Равногор, Пещерско
Дабижа (*ж*) – (З.)
Дабижел – (З.)
Дабижив – XIII, XV-XVI в.
Дабижива (*ж*) – (И., Р.)
Дабижо
Дабил – XVI в. (З.)
Дабина (*ж*) – *еднократно* – 1984 г. (К.)
Дабко – 8; II, III, IV, V 2, VI 3; СИ 8 – по К.; *Данко* – 2; II, IV; ЮЗ, Чуж. – по К.
Даблина (*ж*) – *еднократно* – 1970 г. (К.)
Дабно – (З.)
Дабица – XVI в. (З.)
Дабо/ Дабъо, Дабю – XV и XVII в., както и фамилии от Ст. Димитров, Лясковец, Плевен, София
Дабче – XV в. (З.)
Дабчин – XVI в. (З.)
Дабчо/Дабшо – XV и XVIII в., както и фамилии от нач. XX в. в Габрово, Шумен, Скопие; *еднократно* 1944 г. – по К.; *Данчо* – 3; IV, V, VI; СЗ 3 – по К.
Добробил – XI-XII в. (З.)
Драгобуд – (И., Р.)
Живибуд – (И., Р.)

Живобуд – (И., Р.)
Небил – VII в. (З.)
Недабил – (З.)
Остробуд – (И., Р.)
Пребъд – VII в.
Прибил – XV в.
Прибислав – XIII в. (З.)
Прибо – XIV в., съкр. от Прибислав
Прибой – XV в.
Прибуд – (И., Р.)
Прибуда (*ж*) – (И., Р.)
Радибуд – XV в. (И., Р.)
Радобил – преди XVII в.
Радобуд – (И., Р.)
Скоробил – (И., Р.)
Скоробит – преди XII в.
Тихобуд – (И., Р.)
Хвалибуд – (И., Р.)
Хвалибуда (*ж*) – (И., Р.)
Яробуд – (И., Р.)